

Vrouwe Justitia: 'horen, zien en ...leren?'

LUC ROBERT*

"[H]et gevaar dreigt dat wij het strafrechtelijk beleid eenzijdig zien, nl. vanuit het gezichtspunt van de autoriteiten en functionarissen wier taak het is het strafrecht te realiseren. Willen wij zo diep en zo veelzijdig mogelijk doordringen in de problemen van het strafrechtelijke beleid, dan moeten wij profiteren van de ervaringen en beschouwingen van degenen die dit beleid hebben ondergaan en juist daardoor hun geheel eigen visie hierop hebben."

Rijksen (1958: vii)

De afgelopen jaren leek in de criminologie aandacht voor *wat* devianten, criminelen en gestraften te zeggen hebben (en de manier waarop) aan een heropleving bezig. Misschien is die hernieuwde aandacht voor het *daderperspectief* moeilijk te vergelijken met de focus van o.a. fenomenologen en symbolisch interactionisten van de jaren '60 – '70, maar het feit is wel dat bepaalde takken in criminologisch onderzoek voor het eerst of opnieuw (meer) aandacht besteden aan deze betrokkenen in het strafgebeuren. De redenen voor die (her)nieuw(d)e interesse zijn nog niet voldoende onderzocht en zullen vast en zeker in de nabije toekomst het voorwerp van systematische reflectie uitmaken. Het punt dat ik in dit editoriaal wil maken, betreft de toegevoegde waarde van het *daderperspectief* voor *beleid* inzake criminaliteit en bestraffing. Voor de meeste criminologen is dit niet minder dan een open deur intrappen, maar voor beleidsmakers lijkt aandacht voor het *daderperspectief* relatief weinig aanwezig, wat doet vermoeden dat de waarde van dergelijke kennis niet of weinig gekend is, wordt onderschat en/of zelfs wordt genegeerd. Dat op zich is een hoogst eigenaardige vaststelling, aangezien strafbeleid en strafuitvoeringsbeleid in principe toch minstens ook gericht zijn op *resultaten* bij daders en gestraften. In wat hierna volgt, illustreer ik de meerwaarde van aandacht voor het *daderperspectief*.

Een eerste voorbeeld betreft onderzoek waarbij daders gevraagd worden naar aspecten van hun *feiten*. Dit kan een nieuw licht werpen op waarom bepaalde feiten gepleegd worden, hoe dat gebeurde (*modus operandi*), als er slachtoffers zijn, hoe die 'gekozen' zijn, enz. In een recent verschenen boek met de veelzeggende titel *Offenders on Offending* benadrukte de Nederlandse onderzoeker Wim Bernasco in de inleiding: "if anyone can provide first-hand information on offending, offenders can." (Bernasco, 2010: 5). Dat inzicht is verre van nieuw, maar moet geregeld herhaald worden, indien niet bij wetenschappers, dan zeker naar een breder publiek toe, inclusief beleidsmakers. De morele afkeur van bepaalde feiten dreigt immers vaak te leiden tot een soort van *othering*, een proces waarbij we van de dader een Ander maken, met als gevolg dat elke aandacht voor betekenissen en beleving (en dus ook inbreng van de betrokkene) genegeerd wordt. Misschien – het is een oude hypothese – is een eventuele herkenbaarheid nog het meest bedreigend: we zouden in de dader aspecten van onszelf kunnen herkennen,

* Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), K.U.Leuven en onderzoeker, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC)

wat dan een onbehaaglijk (zelfs misschien ondraaglijk) gevoel kan oproepen, een soort confrontatie met onszelf en het besef dat we zelf in een bepaalde situatie, op een bepaald ogenblik, tot gelijkaardige gedragingen zouden kunnen overgaan. De pure herleiding van de dader met zijn daad, bij uitstek terug te vinden in overladen sensatierijke termen als ‘monster’ of ‘roofdier’, heeft als gevolg dat het verwerpelijke van diens daden ons blind maakt voor het menselijke dat ook bij een dader aanwezig is. Een ‘wij’ versus ‘zij’ indeling biedt een comfortabele distantie, maar belemmert een beter begrip van die Ander in diens *eigen* termen. Eén zeer gekende studie die wel tracht door te dringen tot de betekeniswereld van delinquenten en criminelen, betreft het onderzoek van de Amerikaan Jack Katz (1988). Wie zijn studie gelezen heeft, zal bijvoorbeeld de term ‘zinloos geweld’ nooit meer in de mond nemen, al is het maar omdat de studie onder meer nagaat en toont wat daders beweegt bij het plegen van hun feiten – en daarin zit altijd betekenis, hoe moeilijk dat voor buitenstaanders ook te begrijpen valt.¹ Daarin ligt net een deel van de verwezenlijking van dit soort onderzoek: het beter begrijpen van daders heeft wetenschappelijke, maar ook beleidsmatige waarde. In België is deze tak van onderzoek niet helemaal onbekend. Eerder verscheen bijvoorbeeld een boekpublicatie van een studie waarbij daders van inbraken gevraagd werd naar specifieke aspecten van het inbreken in huizen, maar waarbij tevens gekeken werd naar het levensverhaal van de bevroegde daders (Verwee et al., 2007).

Dergelijke kennis over de feiten zelf, de achtergrond ervan, de aanloop ernaar, de context, situatie, beslissingsprocessen bij daders, de betekenisverlening ervan, bevat in zich kapstukken voor beleidsmakers. Zo kan wetenschappelijk onderzoek bij daders bijvoorbeeld nieuwe informatie geven die om meerdere redenen beleidsmatig interessant is, relevant voor het opzetten van specifieke preventieprogramma’s, een verbetering van opsporing door meer kennis in de beweegredenen en/of *modus operandi*, *target hardening* van bepaalde plaatsen, enz.

Ook op het vlak van *straffen* kan aandacht voor het daderperspectief zeer informatief zijn. Voor het bredere publiek geldt de gevangenisstraf nog steeds als maat en referentie van het ganse strafarsenaal. Elke andere straf lijkt meteen tegenover een mogelijke periode van gevangenisstraf afgewogen te worden, met vaak als negatieve bijklank dat het ‘alternatief’ eerder licht uitvalt tegenover de ‘referentiestraf’. Eind jaren ’80 trachtte Hans Tulkens (1988) die sterke focus op de gevangenisstraf open te breken. De groeiende populariteit van gemeenschapssancties in die periode opende een nieuw perspectief: gemeenschapssancties boden de mogelijkheid om de enge link tussen vrijheidsbeneming en gevangenisstraf te doorbreken of open te trekken. Zo pleitte Tulkens voor een diversificatie van straffen in termen van ‘graden van vrijheid’: minder of meer vrijheid kon beperkt worden, gebaseerd op individuele aspecten die zowel bij de straftoemeting als eventueel in latere fasen konden in overweging genomen worden. De Nederlandse penoloog wees eveneens op mogelijke etappes in één en dezelfde straf, waarbij een dader bijvoorbeeld eerst opgesloten kan worden, en vervolgens een gemeenschapssanctie kan krijgen. Hij vatte de conceptuele verbreding van de vrijheidsstraf in de prachtige zinsnede: “Om de gevangenisstraf te overwinnen, zullen we dus de vrijheidsstraf moeten ontdekken” (Tulkens, 1988: 17).

Die idee van ‘vrijheidsgraden’ kan ook *vanuit daderperspectief* bekeken worden. Eén van de sterkste voorbeelden, niet toevallig net in de periode dat gemeenschapsstraffen

¹ Katz verwachtte zelf hevige reacties op zijn onderzoek. Hij vreesde dat zijn onderzoek naar het daderperspectief (‘guided by empathy’) verkeerdelijk zou gezien worden als een vorm van sympathie en wachte zelfs geruime tijd vooraleer zijn werk wereldkundig te maken (Katz, 1988: vii).

in de V.S. sterk op de beleidsagenda kwamen, ging in op de vraag: “Are community sanctions punitive enough to convince the public that the “punishment fit the crime?”” (Petersilia, 1990: 23). Om die vraag te beantwoorden, werd in Oregon een *real life* experiment opgezet, waarbij veroordeelde daders voor de rechter dienden te kiezen tussen één jaar gevangenisstraf of maximum 5 jaar deelname aan een *Intensive Supervision Program* (ISP) – een zeer indringende gemeenschapsstraf waarbij daders hun straf thuis ondergaan, met onaangekondigde bezoeken, drugtesten en andere voorwaarden en controles. Het resultaat was onverwacht: “During the 1-year study period, about a third of those eligible for the experiment have chosen prison instead of ISP.” (Petersilia, 1990: 24). De onderzoekster verklaarde deze vaststelling op een manier die aan *ervaren vrijheidsgraden* doet denken: “For these offenders, as for any of us, freedom is probably preferable to imprisonment. However, the ISP does not represent freedom. In fact, it may stress and isolate repeat offenders more than imprisonment does. It seems reasonable that when offenders return to their communities, they expect to return to their old lives. The ISP transforms those lives radically” (Petersilia, 1990: 25).

Tal van andere gelijkaardige studies volgden, waarbij schijnbaar contra-intuïtieve vaststellingen keer na keer twijfels opwierpen over de publiek veronderstelde schaal van strafzwaarte (voor een recent voorbeeld, Wodahl et al., 2009). Sommigen hebben in navolging van dergelijke bevindingen gepleit voor ‘*punishment equivalencies*’, waarbij tot op een bepaalde hoogte verschillende straffen een gelijkaardig strafkarakter zouden hebben (Morris en Tonry, geciteerd in Petersilia en Deschenes, 1994: 3). Hoewel in de Belgische context hierover bij mijn weten nog geen systematisch onderzoek gebeurd is, vangt men her en der wel echo’s uit de praktijk op in die richting; bijvoorbeeld dat een werkgestrafte liever een periode in de gevangenis ging zitten, eerder dan de werkstraf correct af te ronden, of dat iemand met een korte vrijheidsstraf die een enkelband gekregen heeft, het elektronisch toezicht dermate zwaar om dragen vond, dat de voorwaarden bewust geschonden werden en hij naar de gevangenis ging. Deze eerder anekdotische voorbeelden maken verder onderzoek in de Belgische context met een eigen strafarsenaal interessant en waardevol. Daarnaast kunnen bevindingen op basis van onderzoek bij daders ook voor het strafbeleid belangrijke lessen inhouden, onder meer met betrekking tot opvattingen van individuele afschrikking. Wat door beleidsmakers misschien als meer afschrikkend gepercipieerd wordt, is dat niet noodzakelijk voor gestraften en vice versa. Dit soort onderzoek over straffen laat onder meer toe om het strafarsenaal en het gebruik daarvan meer te *fine-tunen* en af te stemmen op de personen die de straf zullen ondergaan.

Een laatste voorbeeld betreft de *strafuitvoering*. Wat de uitvoering van de vrijheidsstraf betreft, vallen bepaalde problemen de afgelopen jaren, zelfs decennia, op door hun hardnekkige aanwezigheid: overbevolking, zelfdodingen, ontsnappingen, stakingen, geweldplegingen,... Het Belgische gevangeniswezen heeft weliswaar geen alleenrecht op die problemen – ook in andere landen kampt men met penitentiaire problemen. Eén strategie om die problemen het hoofd te bieden is om buurtje leen te spelen, na eerst te kijken hoe onze burens met bepaalde problemen omgaan. In onze buurlanden probeert het beleid om bijvoorbeeld op een systematische manier de vinger aan de pols van de gedetineerdenpopulatie te houden. Zo werd in Engeland en Wales door onderzoekers van de universiteit van Cambridge op basis van tal van gesprekken met gedetineerden en personeel geïdentificeerd ‘*what matters in prison*’, wat écht van belang is voor de rechtstreeks betrokkenen in gevangenschappen. Eén van de centrale bevindingen was dat *legitimiteit* en *fairness* zoals die door gedetineerden ervaren en gepercipieerd worden,

enorm belangrijk zijn voor de mate van *compliance*, de medewerking van gedetineerden. De vragenlijst die tijdens dat onderzoek werd ontwikkeld, de *Measurement of the Quality of Prison Life* (MQPL), is nadien door de gevangenisadministratie van Engeland en Wales in gebruik genomen en laat sinds enkele jaren toe om op geregelde tijdstippen de sociale hartslag – Alison Liebling noemt het de ‘morele performantie’ – van een gevangenisregime te nemen (Liebling, 2004). In recentere onderzoek wordt vastgesteld dat “higher levels of perceived fairness were correlated with higher self-reported well-being” (Liebling, 2010: 324). Die vaststelling gaat trouwens ook in omgekeerde richting: “Being treated unfairly leads to negative consequences – non-compliance and, importantly, distress.” De onderzoekers ontdekten onder meer een verband tussen de ervaren *fairness* van een regime en bijvoorbeeld het aantal zelfdodingen in detentie (Liebling, 2007: 71). Deze onderzoeken trachten te vatten wat de betekenis van de gevangeniservaring is voor de betrokkenen zelf, waarna die kennis over wat belangrijk is ook beleidsmakers ten gunste kan komen, met mogelijke positieve effecten naar gedetineerden en personeel toe.

Het perspectief van de rechtstreeks betrokkenen kan ook andere belangrijke informatie aanreiken, onder meer bij beleidsvorming en bij wetgevende initiatieven. De afgelopen jaren viel een tsunami aan wetgeving over de strafuitvoering op te tekenen, waarbij zowel de interne als de externe rechtspositie van gedetineerden aan bod kwam. Eén eigenaardige vaststelling daarbij, in een land met ca. 11000 gedetineerden, (tien)duizenden ex-gedetineerden die de voorbije jaren langs de gevangenis gepasseerd zijn en tienduizenden familieleden en vrienden van (ex-) gedetineerden, is de opvallende *afwezigheid* van de stemmen van de rechtstreeks betrokkenen – gedetineerden en/of ex-gedetineerden *zelf*. Bij mijn weten werd er bij alle nieuwe wetten niet één keer formeel bij gedetineerden of ex-gedetineerden gepolst naar hun mening, laat staan naar hun ervaringen. Ervaringskennis als complement bij of naast kennis van professionals en ‘expertenkennis’ zou nochtans een toegevoegde waarde voor het beleid kunnen bieden - denken we in dat verband bijvoorbeeld aan het domein van armoedebestrijding, waarbij ervaringsdeskundigen in de armoede mee voor beleidsinput zorgen. Ervaringskennis zou dus een bijkomende bron voor wetgevende initiatieven en voor beleidsvorming kunnen zijn. Wanneer het op gedetineerden of ex-gedetineerden aankomt, dreigt dat idee echter gemakkelijk als naïef of idealistisch afgeschilderd te worden. Of is de afwezigheid van ervaringskennis van gedetineerden en/of ex-gedetineerden misschien eerder een ‘veelzeggende stilte’ (zie Robert, 2009)? Wat de verklaring ook moge zijn, er bestaat nu eenmaal geen Gouden Oplossing voor uitdagingen en problemen omtrent strafuitvoering. Dat maakt het nog minder vanzelfsprekend dat eerstehandservaringen niet minstens mee in overweging genomen worden.

Nemen we bijvoorbeeld (het in wetgeving vastgelegde doel van) de re-integratie van ex-gedetineerden. Eén van de inzichten uit onderzoek naar *resettlement* en *desistance* betreft het besef dat de Staat net bij dit soort doelen op zeer belangrijke grenzen botst: “Professionals cannot re-integrate anyone no matter how much training they have. Ex-offenders can re-integrate themselves and communities can re-integrate ex-offenders. But the most that the State can do is to help or hinder this process. Re-integration happens “out there”, when the professionals go home” (Maruna, 2006: 25). De Staat re-integreert niet, maar kan wel helpen of hinderen bij re-integratie. Ex-gedetineerden zouden ons veel kunnen leren over hoe zij erin geslaagd zijn om te veranderen, hoe sommigen er zelfs toe gekomen zijn om te stoppen met een delictcarrière (*desistance from crime*), wat hen heeft doen veranderen, wat re-integratie voor hen betekent, hoe de Staat daarbij hielp en/of hinderde,... Beleid dat met dergelijke ervaringen rekening

houdt, kan terugbuigen op meer kennis en kan uitdagingen en problemen met een vollediger kijk op de zaken benaderen.

Kortom, er ligt een schat aan informatie voor het rapen. Aan 'informatiedragers' en 'ervaringsdeskundigen' is er al eveneens geen gebrek. De vraag is: kan en wil Vrouwe Justitia het daderperspectief horen, zien en daaruit vervolgens leren?

LITERATUUR

- BERNASCO, W. (2010) "Learning from crime about criminals: editor's introduction", in W. BERNASCO (ed.) *Offenders on Offending. Learning about crime from criminals*, Cullompton: Willan Publishing, 3-12.
- KATZ, J. (1988) *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*, New York: Basic Books.
- LIEBLING, A. (2004) *Prisons and their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life*, Oxford: Oxford University Press.
- LIEBLING, A. (2007) "Why fairness matters in criminal justice", in N. PADFIELD (ed.) *Who to Release? Parole, fairness and criminal justice*, Cullompton: Willan Publishing, 63-71.
- LIEBLING, A. (2010) "Prisons and their Moral Performance: Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life", *PROCES*, Vol.89, Nr.5, 313-328.
- MARUNA, S. (2006) "Who owns resettlement? Towards restorative re-integration", *British Journal of Community Justice*, Vol.4, Nr.2, 23-33.
- PETERSILIA, J. (1990) "When Probation Becomes More Dreaded Than Prison", *Federal Probation*, Vol.54, 23-27.
- PETERSILIA, J. & PIPER DESCHENES, E. (1994) "What Punishes? Inmates Rank the Severity of Prison vs Intermediate Sanctions", *Federal Probation*, Vol.58, 3-8.
- RIKSEN, R. (1958) *Meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging*, Assen: Van Gorcum.
- ROBERT, L. (2009) "Veelzeggende stilte? Ervaringskennis van (ex-)gedetineerden en strafuitvoering: aanzetten tot een problematisering", in W. BRUGGEMAN, E. DE WREE, J. GOETHALS, P. PONSAERS, P. VAN CALSTER, T. VANDER BEKEN & G. VERMEULEN (eds.) *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*, Antwerpen: Maklu, 312-319
- TULKENS, H.J.J. (1988) *Graden van vrijheid: over hervormingsmogelijkheden van de vrijheidsstraf*, Arnhem: Gouda Quint.
- VERWEE, I., PONSAERS, P. & ENHUS, E. (2007) *Inbreken is mijn vak.' Textuur en praktijk van woninginbraak*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- WODAHL, E.J., OGLE, R., KADLECK, C. & GEROW, K. (2009) "Offender Perceptions of Graduated Sanctions", *Crime & Delinquency*, (Online publicatie, 8 mei 2009).